

Opponensi vélemény Mező András „Magyarország patrociniumi helységnevei (11–15. század)” című doktori értekezéséről

Mező András doktori értekezése a magyar névtani irodalom jelentős alkotása. Az alábbiakban röviden, pontokba foglalva indoklom meg ezen sommás értékítéletemet.

1. Témaválasztása nagyon aktuális, ugyanakkor nem kis bátorságról tanúságot tevő. Általában az a tapasztalat, hogy egy-egy téma akkor nyer monográfikus feldolgozást, ha a monográfia írója vagy mások kellő számban tettek közzé a monográfia tárgyával összefüggő előtanulmányt. Nos, Mező ugyan néhány folyóiratcikket publikált e kérdéskörről, ezek azonban legfeljebb sejtetni engedték, de nem hordták magukban a jelen monográfia megszületésének biztos ígértét. Igaz, számos résztanulmány született egy-egy szent kultuszáról, sőt a téma nagy kérdéseiről akár az elmúlt évtizedben is (pl. többek között Benkő Loránd tollából, s ugyancsak az elmúlt évtized terméke Kiss Lajos hatalmas, kétkötetes földrajzinév-korpusza), de mindezen előzmények után nem kis bátorság kellett elvállalni egy efféle monográfia elkészítését.

2. Miért hangoztatom a bátorságot? Alapvetően azért, mert a téma feldolgozása sokirányú szakképzettséget igényel. Mindenekelőtt nyelvészeknek, névtanosnak kell lennie, akinek tisztában kell lennie a nevek születése, élete és pusztulása, a névadás, a névvesztés, a névcsere stb. általános kérdéseivel. Ezen túlmenően történeti erényeket kell felvonultatnia, amelyeket ugyan egy nagyon szűken vett, nyelvészeti horizontnál tovább nem látó felfogás érvényesítése esetén nem kellett volna érvényesítenie, de a téma feldolgozása ezzel a történeti, művelődéstörténeti irányú programbővítéssel vált igazán meggyőzővé, elegánssá. Otthonosan kell mozognia a szerzőnek a forráskutatásban, ismernie kell a középkor – ha szabad így mondani – lelkét, rejtett motivációit. Jártasságra kellett szert tennie az egyháztörténetben, a liturgiában. Külön méltánylandó, hogy Mező merete felvállalni a teljes középkori Magyarország területére vonatkozó anyaggyűjtést, azaz a drávántúli területeket is bevonta vizsgálatába amelyekre pedig általában a magyar történeti földrajzi kutatások nem szoktak kitérni. Azért is helyeslem ezt az eljárást, mert a középkor hosszú évszázadai alatt egységes államtest részéről van szó, amelyet csak nyakatekert (és legtöbbször hamis) okoskodás révén lehet középkori magyarországi tárgyú munkákból kirekeszteni.

3. Imponáló a munka felhasznált forrásanyaga, továbbá a hasznosított szakirodalom. Csak egyetérteni lehet azzal, hogy helyenként és alkalmanként a

szorosan vett középkoron túli időszak forrásait (deftereket, dica- és dézsmajegyzékeket) is kézbe vette, felhasználta a helytörténeti és honismereti irodalom, a földrajzinégyűjtések eredményeit. A Kárpát-medencére vonatkozóan nagy számban hasznosított a mai országhatárokon kívül napvilágot látott munkákat is. Külön kiemelendő nagyfokú tájékozottsága a folyóiratokban, periodikákban található anyagokat illetően.

4. A dolgozat legtöbb eredményével egyetértek. Maradéktalanul méltánylom azt a hatalmas munkát, amit a 77-féle védőszeni megnevezés helynévtárának összeállítása jelentett. Ezt az önmagában hatalmas anyaggyűjtést még két vonatkozásban kiegészítette. Egyfelől – legtöbbször példa gyanánt – bemutatott olyan templomokat, amelyek a tárgyalta védőszenről vették nevüket, de a templomnak otthont adó település elnevezésében nem a védőszent neve rögzült. Másfelől dolgozatához függelékül csatolta azon szentek nevét, akik templomcímekben a középkori Magyarországon szerepelnek, de településnevekben nem. E kétféle adatsorra együtt van szükség, hiszen a szorosan vett névtani munkálat ezen a ponton vált át művelődéstörténeti elvet hordozó vizsgálattá, hiszen egy-egy szent kultuszáról messze nem csupán azon településnevek alapján lehet tájékozódni, amelyekben a templomcím nyert megörökítést, hanem elsősorban annak alapján, hogy hány és hol fekvő templom viselte a szent nevét. Mivel nagy összességében véletlennek kell minősíteni, hogy egy-egy település temploma védőszentjéről nyerte-e nevét, vagy a névadás megannyi más motivációja szolgált-e a névadás alapjául, így művelődéstörténeti, egyház- és kultusztörténeti következtetésekre csak ezen, szélesebb bázisú adatgyűjtés alapján lehetséges jutni.

Az alábbiakban néhány kritikai megjegyzést teszek. Előre kell bocsátanom, hogy ezek semmit sem vonnak le a dolgozat fentebb általam tárgyalta értékeiből, részint ugyanis egy efféle adattár összeállítását csak abbahagyni lehet, de befejezni, a megfellebbezhetetlen véglegesség igényével lezárni nem, részint pedig magam sem állítom, hogy minden szóba hozott kérdésben nekem lenne igazam. Éppen ezért tehát arra kérem a szerzőt, hogy műve kiadása esetén – amelyet én szerfelett kívánatosnak tartok – fontolja meg alábbi megjegyzéseimet, s mindazokat, amelyeket arra érdemesnek ítél, további munkálkodásaiban hasznosítsa.

A 77 védőszeni megnevezés közül mindössze Szent Graciánnal (96.) van némi gondom. Ez Mező Andrásnak is feladta a leckét, hiszen előbb kétkedett az adat hitelét illetően, majd jelen értekezésében mégis elvetette korábbi azon kételkedését, hogy a Zala megyébe helyezett Szentgracián az erdélyi Szentgrácia nevének elírása vagy tollhiba lenne (NÉ. 15: 234). Nem biztos, hogy jól tette. Szentgracián mint helynév mindössze egyetlen, 1447. évi oklevélben fordul elő, amelyet az ide való Székely Egyed és Zala megyei alispán-társa, Vys-i Gál adott ki (ZalaO. II. 533). Ebből az egy adatból „alkotta

meg” Mező a Szent Gracián templomcímét. Hogy az illető valóságos személy volt, és hogy a leírt nevet jól olvasták el, az mutatja, hogy Engel Pál kéziratos archontológiájában is Szentgráciániként szerepel e zalai alispán. Azt a gyanút, hogy korántsem áll vitán felül egy Zala megyei Szentgracián település léte, illetve hogy ilyen patrocíniummal rendelkező templom és e templomcímét viselő falu mégsem volt Magyarországon, két körülmény táplálja. Az egyik az, hogy Csánki történeti földrajzának részletes feldolgozást nyújtó III. kötetében Zala megyében ilyen települést nem említ. Ez persze, önmagában még semmit nem döntene el. Súlyosabban esik a latba, hogy a két alispán közül az egyik Vys-i Gál biztosan nem lehetett Zala megyei, hiszen Vys, azaz Vis település nem volt Zalában, viszont létezett Sopronban. Így Gál származására (birtoklására) nézve Sopron megyei volt. Székely Egyednek sem kell zalainak lennie (Mező korábban óvatosabban „talán Zala megyét” írt, a jelen dolgozatban már viszont csak azt a kérdést hagyta nyitva, hogy merre feküdt Zala megyén belül), ugyanis az alispán ebben a korban nem megyei nemes volt szükségszerűen, hanem a főispán familiárisa. Ezekben az években Gersei Petőfi László és Pető töltötték be a zalai főispáni tiszteket. Ha ki tudnánk mutatni, hogy nekik (vagy valamelyikőjüknek) volt a familiárisa a soproni Visen és a székelyföldi Szentgraciában birtokos két alispán, akkor feltevésem a bizonyosság szintjére emelkedne. Mindenesetre az a körülmény, hogy zalai alispánként Gált Székely előnévvel illették, egy további érv gyanúm helytálló volta mellett. Még azonban így is fel kell(ene) tenni egy – paleográfiailag ártatlan – tollhibát, hogy ti. a név a végén egy nazálisos rövidítést kapott, s így volt Szentgrácia helyett Szentgráciánnak olvasható.

● Komoly gondot okozott Mezőnek a patrocíniumi nevek végén található -úr utótag (pl. Keresztúr, Szentmárkúr, Szentsimonúr stb.), olykor még meglehetősen valószínűtlen magyarázattól sem riadt vissza, pl. lehetségesnek vélt egy *Szentmárkó > Szentmárkúr fejlődési sort (209), illetve Szentandrásúr helynevet Szent András Súr elemekre tagolta (65). Pedig erre a kérdésre már Kiss Lajos megoldást adott azzal a megjegyzésével, hogy „a régi magyar nyelvben szenteket is urazni szoktak” (FNESz. II.⁴ 565., 566). Bizonyos, hogy az úr szó a középkorban nem számított méltoságnévnek, tehát nem ’király, fejedelem, trónörökös’ jelentése volt, hanem megszólításnak tekinthető (Makk F.: ActaUnivSzeg. ActaHist. 66. 32), így azok a fejtegetések, amelyek mindenáron méltoságnévi értelméből indulnak ki, tévesek. Az -úr utótagú helynevek kérdéséről egyébként magam is írtam az erdélyi Hétúr helynév kapcsán az 1991-ben kiadott Benkő-émlékkönyvben (386–393). Ezen tanulmányomat Mező nem ismeri, jóllehet maga a kötet szerepel a disszertáció rövidítései jegyzékében (5). Ezzel a listával további gondok vannak. A 143. oldalon idézi a szerző a *Diplomata Hungariae antiquissima* kötetet DHA. formában, amely a rövidítések között hiányzik, a 24. oldalon pedig mentegeti

Mező magát, hogy feldolgozását mellőzni kellett. Ugyanez a helyzet az általam főszerkesztett új Anjou-kori oklevéltárral is. A 25. oldalon csak három kötet (az 1., a 2. és a 7.) használatát „ismeri be”, de a 41. oldalon idéz a 8. kötetből. Hiányzik a rövidítésjegyzékből a 229. oldalon Hadrovics: Muraköz címmel idézett munka feloldása. Az -*egyház* utótagú helynevekkel kapcsolatban talán lehetett volna idézni a NÉ. 6. számában éppen Nyíregyháza (a szerző lakhelye) vonatkozásában kifejtett nézetemet, mivel annak fő megállapítását, hogy ti. az ilyen utótagú helynevek nem köthetők kizárólag a tatárjárás pusztításaihoz, hanem előidézhetette azokat más körülmény, a pusztásodás is, Mező dolgozatában több helyütt, de forrásmegjelölés nélkül (47., 233., 278. stb.) átvette.

A dolgozat egyik hiányosságának tekintem, hogy nem adott képet arról, miként áll a helyzet a patrociniumi helynevek általános európai alkalmazásával. Időnként ugyan utalt főleg franciaországi patrociniumi helynevekre, de rendszeres kép egyetlen európai középkori országról sem kerekedett ki a disszertációban. Ennek tükrében általában véve is igazolatlannak tekintem azon megállapítását, hogy e helynevek a Kárpát-medencében tipikusan magyar nyelvterülethez tartozónak tekinthetők (323). Nem ismerjük ugyanis sem a cseh, sem a Szlavónián túli horvát területeket e tekintetben. Mindenesetre Mező azon adatai, hogy Kőrös megyében 92, Valkóban 40, Zágórában 26, Pozsegában 24, Varasdban 18 patrociniumi helynév volt a középkorban (322), ennek ellentmondani látszanak. Főleg akkor éles az ellentmondás, ha elfogadjuk

– márpedig el kell fogadnunk – azt, hogy a patrociniumi helynevek zöme a 13–14. században keletkezett, amikor e területeken hatalmas mértékben megnőtt a szláv elem súlya. Nem oszthatom tehát Mező azon megállapítását, hogy a patrociniumi helynevek „ekkora mennyisége feltétlenül tömeges magyar népesség jelenlétére utal a középkorban ” (323), ugyanis a kiindulópont, amelyen e megállapítás alapul, nem tekinthető evidensnek. Néhány további ponton szeretném következtetéseinek távolra futásában visszafogni a szerzőt. Nem hiszem el sem Györffy Györgynek, sem Mezőnek azt, hogy Szent Gál kultusza a legkorábbiak közül való a Kárpát-medencében, de nem tudott kibontakozni. Ennek éppen Mező adatai látványosan ellentmondanak. Mert bár Mező a 325. oldalon azt írja, hogy, Szent Gál „templomai és helynevei az ország nyugati felére korlátozódnak”, ez csak a helynevekre igaz, templomaira nem, ilyen templomcím ugyanis egyaránt van Csanádban és a Székelyföldön (92), ahol a templom és így a templomcím aligha lehet Szent István kori. Az összesen két Szent Klára templomcím kevés arra, hogy kultusza drávántúli lokalizálására megbízható módon következtetni lehessen (325). Messze túlbecsüli Mező a régészet lehetőségeit, amikor a települések létrejöttének pontos időhatárok közé helyezését az archeológiától várja (327). Magam sokkal

óvatosabb lennék a tekintetben, hogy melyek a nemcsak kezdetben, hanem később is a keleti egyházhoz kapcsolódó vértanúk (320). Mező ugyan kellően kritikus Mesterházy Károly túlhajtott elméletével szemben, de még mindig nagy engedményeket tesz annak, amikor pl. Szent Györgyöt és Szent Miklóst is ebbe a sorba helyezi.

Tudom jól, hogy ilyen, hatalmas anyagot felölelő munkához mindig lehet bibliográfiai kiegészítéseket tenni, hiszen képtelenség, hogy a szerzőnek minden szakmunka a keze ügyébe kerüljön. Magam – a fent már említetteken kívül – három további munka ismeretére hívom fel a szerző figyelmét. REUTER CAMILLO, Ányás. Egy földrajzi névadás tanulmányozása: VeszprMúzKözl. IX. 35–40.; ORBÁN IMRE, Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez: MóraMúzÉvk. 1988/1. 203–220.; SÜMEGI JÓZSEF, Az Oltárszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 3. Bp. 1991. 107–119. E munkák közül az utóbbi kettő a legszorosabban kapcsolódik Mező disszertációjának tárgyához, nem elsősorban névtani, hanem kultusztörténeti vonatkozásban.

Végezetül néhány elírást, botlást, tévesztést teszek szóvá a disszertáció oldalszámainak sorrendjében:

- 30., 38., 286.: Az XI., ihu XI. vagy xⁱ alakok nagyon zavarók, ezek valójában Jézus Krisztus nevének oklevélbeli rövidített (fel nem oldott) alakjai.
- 31.: Martonfalva (Nagymarton) a középkori Sopron és nem Vas megyében volt.
- 31.: Kiszében itt említett Szent Kereszt- és Keresztelő Szent János-templomai valójában azon ünnepnapok, amikor a településeken vásárokat tartottak.
- 35.: Nemzetiségi helyett nemzetségi.
- 38.: A dömösi oklevél nem a MES-ből, hanem Szabó Dénes kiadásából idézendő.
- 51.: Az egri püspökségnek nem a csanádi egyházmegye területében, hanem a csanádi és a váradi egyházmegye között volt enklávéja (a zsombolyi vagy pankotai főesperesség).
- 53.: Abraamberke Szent Ábrahámhoz kötése kétséges (másik neve 1303-ban Ceketeluke, AnjouOklt. I. 263); földrajzilag még esetleg lehetséges lenne – bár HAJDÚ, Csepel-sziget hn. 245. lokalizálatlannak tekinti, és nem vonja Szentábrahámtelekéhez –, de a névalak szempontjából aligha.
- 57.: A szerző által nem azonosított Csongrád megyei S. Adrian plébánia Mártélyal azonos, az alapkötetben (VMO.) a 254. oldalon szerepel.
- 76.: Balatoncsicsó a középkori Zala megyében volt, a megjegyzés nyilván erre utal.
- 85.: 1081 elírás 1091 helyett (a somogyvári alapítás dátuma).
- 115.: Melcih helyett Melich.

- 125.: A csanádi bencés Keresztelő Szent János-apátság tévedés, ez bazilita rítusú volt.
- 137.: 27–27-e (kétszer van írva).
- 140.: 12., 13–14. helyett 12–14.
- 143.: A fogalmazás félreérthető: Kálmánca neve nem hozható, kapcsolatba Szent Kálmánnal, Kálmánca névadója a két magyar Kálmán király valamelyike volt.
- 184.: András-Szórád helyett András-Zoerard.
- 188.: A helyes oldalszám 479.(és nem 478.).
- 190.: A helyes kötettség: Gy. 2. (és nem 1): 282.
- 230.: Ortahu és Veszprém azonosítása ma már túlhaladottnak mondható, 1. Korai magyar történeti lexikon 513.
- 265.: Uzd csak főesperességi központ, de nem ispánsági.
- 289.: Prágában nemcsak a 10. században volt Szent Vid-templom, hanem ma is áll a Szent Vitus-székesegyház.
- 357.: Csanádon volt a Szent Gellért-apátság (Gy. I. 852).
- 358.: Szent Eusztách a honti főesperesség védőszentje is volt, l. MÁLYUSZ E.: LevKözl. 1969. 274.

Mindent egybevéve úgy látom: Mező András doktori értekezésével hatalmas feladatot oldott meg sikeresen, adattárával és az adatokhoz fűzött magyarázataival régi adósságot törlesztett, munkája megjelenés esetén – Kázmér Miklós falumonográfiájához hasonlóan – a magyar névtani irodalom klasszikus műve lehet. Nem lezárta a kérdéseket, hanem összegezte az eddigi kutatásokat, megvonta azok mérlegét, tekintélyt parancsoló adatbázisa minden további, e tárgykörben végzendő kutatás kiindulópontja lesz. Könyvét nem csupán a nyelvészek (azokon belül is elsősorban a névtanosok) forgathatják nagy haszonnal, hanem az összes társtudomány művelői is, jelesül a történészek, művelődéstörténészek, a szakrális néprajz kutatói stb. A fentiek alapján Mező András doktori értekezését nyilvános vitára bocsáthatónak ítélem, szerzőjét pedig alkalmasnak arra, hogy jeles munkájával elnyerje az MTA doktora címet.

KRISTÓ GYULA
MTA doktora